

Şâz Kıraatler Meselesine Son Dönem Makaleler Üzerinden Analitik Bir Bakış An Analytical Look at the Issue of Shādh Qirā'āt Through Recent Articles

نگاهی تحلیلی به مسأله قرائات «شاذ» در پرتو مقالات اخیر
دراسة تحليلية لمسألة القراءات الشاذة في ضوء البحوث والمقالات المعاصرة

Ömer ÖZBEK¹ Yasin ÇÖLLÜ²

Özet

Kıraat ilminde şâz meselesi geçmişte hemen her kıraat âliminin eserlerinde incelemeye konu ettiği önemli bir konudur. Son dönemde de şâz kıraatler alanın kimi araştırmacıları tarafından çeşitli çalışmalara konu edilmiştir. Sahih kıraatler yanında şâz olarak ifade edilenler de ayetlerin anlaşılmasına, farklı şekillerde yorumlanmasına ve fikhî konular hakkında daha kapsamlı hükümler konulmasına katkı sağlamıştır. Bu sebeple şâz kıraatlerin incelenmesi ve son dönem çalışmalarda ele alınış biçimleri önem arz etmektedir. Bu çalışmada şâz meselesi kıraat ilmi açısından son dönemde yapılan çalışmalar bağlamında incelenmiştir. Şâz olarak nitelendirilen kıraatler son dönem çalışmalarda birçok yönüyle ele alınmıştır. Bununla beraber şâz kıraatlerin tüm detayları ve yeteri kadar değerlendirilmemiş boyutlarının da mevcudiyeti göze çarpmaktadır. İşte diğer çalışmalarda ele alınmamış olan kısımların içeriğinde yer alması bu çalışmayı özgün kılan önemli etkenlerden biridir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve konuyla ilgili güncel makalelerin doküman analizi yapılmıştır. Ele alınan özgün boyutları ile yapılan değerlendirmeler ve elde edilen sonuçların alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Analiz, Kıraat, Şâz, Sahih, Kur'an okuma.

DOI:

<https://doi.org/10.69892/diwan.2025.135>

Research Article / مقاله تحقیقی

Received Date / تاریخ دریافت

14.06.2025

Accepted Date / تاریخ قبول

16.07.2025

Publication Date / تاریخ نشر

22.07.2025

¹ پوهنوال، دوكتور، ديارتمنت اساسات علوم اسلامي، پوهنځي شرعيات، پوهنتون ارجيس، ارجيس، تركيه.
² استاد، ديارتمنت اساسات علوم اسلامي، پوهنځي علوم اسلامي ديولي، پوهنتون قيصري.

ORCID

[0000-0001-7668-1701](https://orcid.org/0000-0001-7668-1701)

[0000-0002-0428-6988](https://orcid.org/0000-0002-0428-6988)

E-Mail

omeroz@erciyes.edu.tr

yasincollu@kayseri.edu.tr

این مقاله توسط نرم افزار تورنتین یا Turnitin بررسی شده Plagiarism یا سرقت ادبی تثبیت نگردید.

This article has been scanned by Turnitin. No Plagiarism detected.

نحوه ارجاع دهی از این مقاله در پاورقی / Atif:

عمر اوزبیک - یاسین چوللی، "نگاهی تحلیلی به مسأله قرائات «شاذ» در پرتو مقالات اخیر"، مجله دیوان ۶/۱ (سرطان ۱۴۰۴)، ۲۴۹-۲۷۵.

Abstract

In the science of qiraat, the shazs is an important issue in the past that almost every qiraat scholar has been subject to examination in their work. Recently, some researchers of the area have been the subject of various studies. In addition to the relayable qiraats, those referred to as shazs have contributed to the understanding of the verses, the interpretation of different ways and the more comprehensive provisions on fiqh issues. For this reason, the examination of shaz qiraat and the ways of dealing with recent studies are important. In this study, the issue of shaz was examined in the context of recent studies in terms of qiraat science. The qiraats, which were described as shaz, has been discussed in many aspects in recent studies. However, some details and the existence of not enough evaluated dimensions are also observed. The fact that it is included in the content of the mentioned parts is one of the important factors that make this work original. Qualitative research method was used in the study and document analysis of current articles on the subject was performed. It is thought that the evaluations and the results obtained with the original dimensions discussed will contribute to the field.

Keywords: Analysis, Qiraat, Shaz, Saheeh, Reading the Quran.

چکیده

در علم قرائت، مسئله‌ی «شاذ» موضوع مهمی بوده است که تقریباً هر محقق قرائت در گذشته در آثار خود به آن پرداخته است. اخیراً، قرائت‌های «شاذ» موضوع مطالعات مختلف برخی از محققان این حوزه قرار گرفته است. این مفهوم بیشتر در علم قرائت به عنوان «قرائت‌های غیر مرجح» به کار رفته است. پرداخته است. علاوه بر قرائت‌های معتبر و صحیح، قرائت‌هایی که به عنوان شاذ شناخته می‌شوند نیز در فهم آیات، تفسیر آنها به روش‌های مختلف و ایجاد احکام جامع‌تر در مورد مسائل فقهی نقش داشته‌اند. به همین دلیل، بررسی قرائت‌های شاذ و نحوه‌ی پرداختن به آنها در مطالعات اخیر حائز اهمیت است. در این پژوهش، موضوع «شاذ» در چارچوب مطالعات اخیر از نظر علم قرائت مورد بررسی قرار گرفته است. قرائت‌هایی که به عنوان «شاذ» مسمی شده‌اند، از جنبه‌های مختلفی در مطالعات و پژوهش‌های اخیر مورد بررسی قرار گرفته‌اند. با این حال، وجود برخی جزئیات و ابعاد که به اندازه کافی ارزیابی نشده‌اند نیز جلب توجه می‌کنند. گنج‌اندیدن بخش‌های ذکر شده در محتوا یکی از عوامل مهمی است که این مطالعه را مستقل و منحصر به خودش می‌سازد. در این مطالعه از روش تحقیق کیفی استفاده شده و تحلیل اسنادی مقالات فعلی در مورد این موضوع انجام شده است. تصور می‌شود که ارزیابی‌ها و نتایج به‌دست آمده با ابعاد اصلی مورد بحث، به این حوزه کمک خواهد کرد.

کلمات کلیدی: تحلیل، قرائت، شاذ، صحیح، تلاوت قرآن.

الملخص

تُعد مسألة القراءة الشاذة من المسائل المهمة التي تناولها معظم علماء القراءات في مؤلفاتهم عبر العصور. وقد شغلت هذه المسألة حيزاً من اهتمام الباحثين في الآونة الأخيرة، حيث أُجريت حولها دراسات متعددة في ميدان القراءات الشاذة. ولا يخفى أن هذه القراءات - رغم وصفها بالشذوذ - قد أسهمت في فهم الآيات بوجوه متعددة، وفي تفسيرها بطرق متنوعة، كما أسهمت في توسيع دائرة الأحكام الفقهية المستنبطة من النص القرآني. ومن هنا تبرز أهمية دراسة القراءات الشاذة وتحليل كيفية تناولها في الدراسات الحديثة. وفي هذا البحث، تم تناول مسألة الشذوذ من منظور علم القراءات في سياق الدراسات الحديثة التي أُنجزت في هذا المجال. وقد تناولت تلك الدراسات القراءات الشاذة من نواحٍ مختلفة، إلا أنه يُلاحظ وجود جوانب لم تُدرس بالقدر الكافي، أو لم تُذكر في البحوث السابقة. وإن من أبرز ما يُميز هذا البحث هو احتواؤه على تلك الأبعاد المهملة أو غير المطروقة في الدراسات الأخرى، مما يضيف عليه طابع الأصالة والتميز. وقد اعتمدت الدراسة على المنهج النوعي، مع إجراء تحليل واثقي للمقالات الحديثة ذات الصلة بالموضوع. ويتوقع أن تُسهم النتائج المتوصل إليها في إثراء ميدان الدراسات القرآنية، وبخاصة علم القراءات.

الكلمات المفتاحية: التحليل، علم القراءات، القراءة الشاذة، القراءة الصحيحة، تلاوة القرآن.

Giriş

Şâz kıraat ifadesinde geçen şâz kelimesi، شذَّ fiilinden türemiş ism-i fâil kalıbında olup sözlükte “yalnız kalmak، farklı olmak، nâdir olmak، cemaatten ayrılmak، kural ve kaidelere aykırı olmak” anlamlarına gelmektedir.¹ Bu kavram kıraat ilminde olduğu gibi diğer bazı disiplinlerde de kullanılmaktadır. Söz gelimi Arapça dil bilgisinde “Arap dili kurallarına، yaygın kullanıma، kıyasa aykırı olan kelime ve yapılar için kullanılmaktadır”. Bu tür kelimeler genelde şiirlerde çok kullanılmıştır. Şâz kelimesinin Arapça’da genel anlamda üç grupta ele alınmakta olduğu ifade edilmiştir: 1) Kıyasa uyduğu halde “يدر، يدع” gibi kelimelerin mâzî fiillerinin kullanılmaması. 2) “استوق، استصوب” gibi pratikte kullanıldığı halde dil bilgisi kurallarına uymayan kelimeler. 3) Dil bilgisinde ve günlük kullanımda karşılığı olmayan، istisnâî olarak dilde bulunan kelimelerdir.²

Hadis ilminde şâz “sika bir râvînin diğer sika râvîlere veya kendisinden daha sika olan bir râviye aykırı olarak tek başına rivâyet ettiği hadis” olarak ifade dılmıştır. Söz konusu ilimle ilgili şâz kelimesini ilk defa Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776)، Sîbeyhi (ö. 180/796) ve Abdurrahman b. Mehdî’nin (ö. 198/813-14) kullandığı kaynaklarda geçmektedir.³ Şâz kavramı yerine geçmişte şu kelimelerde kullanılmıştır: “غيرالفصح، القليل، العيب، النادر، الفاسد، مايحفظ، ليس بمطرد، غير القياس، الضعيف، المنكر، الخطأ، المخالف، الشارد، المسموع، الغريب، الردء، المحال، المحدود، الشارد، الضرورة، الغريب، المعدول”⁴ Hicrî ilk asırlarda şâz kavramı genelde Arapça dil bilgisi ve hadis ilminde kullanılan bir kavramdır. Ferra (ö. 207/822) ile Ahfeş (ö. 215/830) ilk defa bu kavramı “tercih edilmeyen okumalar” anlamında kıraat ilminde kullanmışlardır.⁵ Söz konusu kavram، tefsirinde yirmi beş kıraatten bahseden Taberî (ö. 310/923) ile birlikte kıraat sahasına taşınarak gerek Taberî gerek sonraki kıraat âlimleri tarafından kıraat bağlamında kullanılmış ve tanımlanmıştır.⁶

1. Şâz Kıraatlerin Genel Tarihi Seyri

İlk dönemlerde kıraat âlimleri şâz kavramına farklı anlamlar yüklemiş ve süreçte kısmen farklılaşan tanımlar getirmişlerdir. Kıraatlerle ilgili önemli

¹ Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr، *Lisânü’l-Arab* (Kahire: Dârü’l-Meârif، ts.)، 5/28-29.

² Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî، *el-Müzhir fi ulûmi’l-luga ve envâihâ* (Beirut: el-Mektebetü’l-Asriyye، 1987)، 1/187; İlyâs Münâ، *el-Kıyâs fi’n-nahv* (Dımaşk: 1405/1985)، 81-84، 174، 179; Soner Gündüzöz، “Şâz”، *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2010)، 38/384.

³ Emir es-San’ânî، *Tavzîhu’l-efkâr*، thk. Salah b. Muhammed b. Uveyza (Beirut: 1997)، 1/340-348.

⁴ Ethem Demir، “Arap Gramerinde Şâz Olgusu”، *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019)، 53.

⁵ Mehmet Dağ، “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”، *Marife* 2 (2007)، 68.

⁶ Dağ، “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”، 72..

rivayetleri barındıran tefsirinde, sahih kıraatlerin yanında şâz kıraatlere de yer veren Taberî, şâz kavramını “Hz. Osman Mushafı’na ve genele (icmâa) muhalif olan ve senesinde münferid (tek kalan) kıraatler” şeklinde tanımlamıştır.⁷ Seb’a ve aşera gibi tasnifler Taberî’den sonra oluşturulmuş Taberî ise kendine özgü bazı kurallar çerçevesinde söz konusu meşhur kıraatler arasından tercihte bulunmuştur. Sonraki süreçte İbn Mücâhid (ö. 324/936), İbn Mihran (ö. 381/992), İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi kıraat âlimlerinin belirlemiş olduğu ve günümüzde kıraat tadrîsâtında okutulan vecihlerin Taberî’nin tefsirinde şâz olarak nitelendirildiği de görülmektedir. Bu gerçekten dikkate şayan bir husustur. Aynı zamanda şâz kıraatlerin merdud kıraatler olmadığı; bir dönemde okumada yaygınlığı bulunmasa da sonraki dönemlerde okunmasının yaygınlaşabileceğinin de bir göstergesi olması bakımından önemlidir. Örneğin (مَا نَزَلَ الْمَلَائِكَةَ) ⁸ âyetinde (نَزَلَ) fiilini Nâfi’ (ö. 169/785), İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771), İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Ca’fer (ö. 130/747), Yakub (ö. 205/821) نَزَّلَ; Ebûbekir Şu’be (ö. 193/808) نَزَّلَ; Hafs (ö. 180/796), Hamza (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805) ve Halef (ö. 229/844) نَزَّلَ şeklinde okumuşlardır.⁹ Taberî, okuyanın az olması sebebiyle Ebûbekir Şu’be’nin okuyuşunun şâz olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

1.1. İbn Mücâhid ve Sonrası Dönem Şâz Kıraatler

Hz. Osman’dan (ra) sonra kıraat tarihinin ikinci kırılma noktası, İbn Mücâhid döneminde yaşanmıştır. İbn Mücâhid kendi döneminde kıraat vecihlerini ve rivâyetlerin isnadlarını bilen, hafızların kendisine müracaat ettiği güvenilir imamların bulunduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, kıraat farklılıklarına vâkıf olmayan ancak Arap dili ve gramerine hâkim olan okuyucuların da bulunduğunu belirtmiştir. Bu tür kimselerin, duydukları bir kıraati yanlış olarak değerlendirme eğiliminde olabileceklerini; hâfız olduğu hâlde Arapça bilgisine sahip olmayan bir kimsenin hıfzını kaybetmesi neticesinde yanlış okuma ihtimalinin ortaya çıkacağını aktarmıştır. Ancak bunlar arasında en sakıncasının, kıraat ilmine vâkıf olmayan dil âlimleri olduğunu ve bu kişilerin yalnızca Arap dili kurallarına dayanarak

⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 1/182, 2/743.

⁸ el-Hicr, 15/8.

⁹ Abdülfettâh Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân fi vücûhi’l-Kur’ân* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, b.y.y.), 78.

¹⁰ Stkı Güllü, “Taberî’nin, Tefsiri’ndeki Kıraat Değerlendirmeleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 79-83.; Ayrıca bk. Arslan Karaoğlan, “Ulûmül-Kurânın İlk Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme: Abdullah b. Vehb (ö. 197/812) Örneği”, *Hicri İkinci Asırda İslami İlimler-2*, Ed. Hidayet Aydar, Ziyad Alrawashdeh, Sevim Geçgel vd. (Ankara: İksad Yayınları, 2022), 230-231.

geçmişte hiç kimsenin okumadığı bir kıraati okuyarak bid'at ehli olacaklarını dile getirmiştir.¹¹

İbn Mücâhid döneminde İbn Şennebûz (ö. 328/939) namazda Hz. Osman Mushafî'na aykırı olan Abdullah b. Mes'ud ve Ubey b. Ka'b'dan rivâyet edilen kıraatleri okumakta idi. İbn Miksem el-Attar (ö. 354/965) ise Mushaf'ta yer alan ve Arapçaya uyan her kıraati kabul etmişti.¹² Bu ve benzeri sebeplerden dolayı İbn Mücâhid, kıraatlerin kabulü konusunda birtakım ölçütler belirlemiş bu doğrultuda üç temel şart ortaya koymuştur. Bilindiği üzere bunlar; kıraatin Hz. Osman Mushafî'na uygun olması, sahih senetlerle nakledilmesi ve Arapça kaidelerine mutabık bulunmasıdır. Ayrıca İbn Mücâhid, kıraat imamları arasından seçim yaparak sayıyı yedi ile sınırlı tutmuş, kıraat sahasında meşhur olan ve öne çıkan isimleri belirlemiştir. Bu bağlamda, Medine'de Nâfi, Mekke'de İbn Kesîr, Kûfe'de Âsım, Hamza ve Kisâî, Basra'da Ebû Amr b. Alâ, Şam'da ise İbn Âmir'i tercih etmiş ve bu yedi imamın kıraatlerini esas alarak **Kitâbü's-Seb'a** adlı eserini telif etmiştir. İbn Mücâhid, yedi imamın kıraatleri dışında kalan kıraatleri "şâz" olarak nitelendirmiş ve bu bağlamda **Kitâbü's-Şâz** adlı eserini telif etmiştir. Ancak "şâz" kavramını, bu kıraatlerin okunmasının yasak olduğu veya geçersiz olduğu anlamında kullanmamıştır. Aksine, söz konusu kıraatlerin yedi imamın kıraatlerine kıyasla daha az kişi tarafından nakledildiğini ve okunduğunu ifade etmişti.¹³

İbn Cinnî (ö. 392/1002) de şâz kıraatlerle alakalı İbn Mücâhid'in görüşünü benimsemiş ve kıraatlerin iki kısma ayrıldığını söyleyerek *el-Muhteseb* adlı eserinde şu ifadelerle yer vermiştir: "*Birinci kısım, İslam beldelerindeki kıraat âlimlerinin çoğunluğunun üzerinde ittifak ettiği kıraatlerdir. Bu kıraatler, Ebu Bekir Ahmed b. Musa b. Mücahid'in "es-Seb'a fi'l-Kırâât" adlı meşhur eserinde yer alan yedi kıraattir. İkinci kısım ise, zamanımızda "şâz" olarak adlandırılan yedi kıraat imamının dışında kalan kıraatlerdir. Yedi kıraatin dışında kalsa da râvîlerinin güvenilirliğiyle desteklenmiş, önünden ve ardından gelen rivayet zincirleriyle çevrelenmiştir. Hatta bunların çoğu, kabul edilen kıraatler kadar fasih olabilir. Bunu, İslam beldelerindeki kıraat âlimlerinin üzerinde ittifak ettiği kıraatlere muhalefet etmek veya güvenilir râvîler tarafından kabul edilen kıraatlerden uzaklaşmayı meşrulaştırmak amacıyla söylemiyoruz. Amacımız günümüzde "şâz" olarak*

¹¹ Ebû Bekr b. Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1972), 45-46.

¹² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 15-16.

¹³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 17-20.

adlandırılan kıraatlerin gücünü ve sağlam rivayetlere dayanarak ne kadar köklü olduğunu göstermektedir.”¹⁴

Kıraat ilminde ilk defa onlu tasnifi (**kıraat-i aşera**) sistematik bir şekilde gerçekleştiren İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992), kıraatlerin önceki nesillerden sonraki nesillere aktarılan bir olgu olduğunu ifade etmektedir. Kendisine **arz** ve **semâ** yoluyla ulaşan kıraat vecihleri arasında, senedi sahih olan, resmi mushafa ve Arap dili kaidelerine mutabik bulunan kıraatleri sahih olarak kabul etmiş; bu şartları taşımayan vecihleri ise **şâz** olarak nitelendirmiştir. Bu yaklaşımıyla İbn Mihrân, kıraatlerin sıhhati hususunda hem rivayet zincirinin hem de dil ve yazım açısından belirli esasların gözetilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵ Buradan anlaşıldığına göre bir anlamda kıraat-i sebâdan sonraki üç kıraat zımnen şâz kabul edilmiş ve İbn Mihrân’a gelince sahih kıraatlere dâhil edilerek daha sonraları yaygın bir şekilde okutulmasına zemin hazırlanmıştır. Nihayet İbnü’l-Cezerî’ye gelindiğinde Yakup, Ebû Ca’fer ve Halef’in kıraatleri kıraat-i aşere öğretime de dâhil edildiği için artık şâz olarak algılanması sona ermiştir.

1.3. İbnü’l-Cezerî’den Günümüze Şâz Kıraatler

İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukriîn* adlı eserinde şâz kıraat ile alakalı şunları söylemiştir: “Arapçaya uygun, senedi sahih, fakat Mushafa uygun olmayan okumalardır. Bunlar da İbn Mes’ud, Ebu’d-Derda ve diğerlerinin ziyade, noksanlık ve bir kelimenin diğeri ile değişimi şeklindeki okumalarıdır. Bu kıraatlere günümüzde şâz denmektedir; çünkü bunların senedi sahih olsa da üzerinde uzlaşılan Mushaflardan şâz kalmışlardır”¹⁶ diyerek resm-i mushafa uymayan okuyuşları şâz olarak nitelendirmiştir. Hz. Osman’ın istinsah ettirdiği Mushafları merkeze koyan ve bu bağlamda söz konusu Mushaflara uymayan kıraatleri ilk defa şâz kabul eden İbnü’l-Cezerî olmuştur.¹⁷ Demek oluyor ki artık onunla yedi kıraatten sonraki değil on kıraatten sonraki kıraatler şâz kabul edilmeye başlanmıştır. Çünkü onun getirdiği sahih şartlarını taşısa da ana Mushaf’a uygun olmayan şeklindeki kriter bu anlamda belirleyici olmakla kalmamış, aşeredeki üç kıraati artık şâz olarak algılanmaktan da bir anlamda kurtarmıştır.

¹⁴ Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî’l-kırâ’ât ve’l-izâh ‘anhâ* thk. Ali en-Necdî Nâsîf – Abdülfettâh İsmâil Şelebî (Kahire: 1966), 32.

¹⁵ Mustafa Doğan, *el-Gâye fi’l-kırâ’âtî’l-‘aşr İsimli Eser Çerçevesinde İbn Mihrân en-Nîsâbûrî’nin Kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 111.

¹⁶ Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-Mukriîn ve Mürşidü’t-Tâlibîn*, thk. Abdu’l-Hay el-Feremavi (Kahire: Dâru’l-Âfâkî’l-‘Arabîyye, 1977), 96.

¹⁷ Dağ, “Kırâat ilminde Şâz Kavramı”, 79.

İbnü'l-Cezerî daha sonra “Şâz kıraat, imamlardan şöhret ve tevâtür olmaksızın Kur'an olarak nakledilen okumalara denir. Bu da İbn Cinnî'nin 'Muhteseb' adlı eseri ile diğerlerinin kapsadığı okumalardır”¹⁸ diyerek şâz kıraati, tevâtür ve iştişharın karşısında duran zıt anlamda kullanmıştır. Başlangıçta kıraatlerin kabulünde tevâtürü şart koşan İbnü'l-Cezerî, sonrasında bunun yanlış olduğunu ifade ederek kıraatlerin tevâtüre gelmesi hasebinde diğer iki şarta gerek kalmayacağını, diğer şartlara ister uysun ister uymasın tevâtüre gelenin Kur'an olduğunu kesin olarak kabul etmek gerektiğini ifade etmiştir. Sonrasında bu görüşünden vazgeçerek şu ifadelere yer vermiştir: “Nahiv vecihlerine muvâfakat eden, resmi hattın ihtivâ ettiği ihtimallere uyan ve senedi sahih olan Kur'ân'dır. Bu üçü rükündür. Üç rükünden birine hâle gelirse Seb'a'dan da olsa şâzdır”.¹⁹

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında söz konusu üç şartı taşımayan, sahih kıraatin dışında kalan vecihler şâz olarak adlandırılmıştır. Sahih kıraatlerin dışında kalan kıraatler genel olarak şâz kavramı ile ifade edilmiştir. Bu okuyuşların hepsinin aynı derece olmadığı aşikârdır. Bu bağlamda şâz kıraatleri kendi içerisinde çeşitli kısımlarda ele almak mümkündür.

Şâz kıraatin çeşitleri şeklinde de verilebilecek bu konuyu son dönemle ilgili olarak ele alacağımız için tarihi süreçteki bu kısımlara ayrı başlıklar ayırmak uygun görülmemiş başlıklar halinde ayrıma sonraya bırakılmıştır.

Mevzu (uydurma) adı verilen kıraatler senedi olmayan, Kur'an'la ve Hz. Peygamber'le bir bağlantısı bulunmayan kıraatlerdir. Ebü'l-Fazl el-Huzâî'nin (ö. 408/1017), Ebü Hanîfe'ye (ö. 150/767) nisbet ederek kaleme aldığı *İhtiyârâtü min kırâât-i Ebî Hanîfe* adlı risâlesindeki vecihler, uydurma olarak değerlendirilmiştir.²⁰ En bariz örneğin “كُلُّهُمْ يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ” “Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar”²¹ âyetindeki Allah lafzını ref/fail, عُلَمَاءُ kelimesini ise nasb/mefûl şeklinde okunduğunu gösteren vecihtir. Bu şekilde okunduğunda “Allah'ın âlimlerden korktuğu” manası ortaya çıkmaktadır. İbnü'l-Cezerî bu kıraati, mevzu (uydurma) olarak değerlendirmiştir.²² Mevzu kıraatler hakkında genelde bu âyet örnek gösterilmiştir. Bununla birlikte el-Hüzâî, “وَإِذِ ابْتَلَىٰ”

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, 99.

¹⁹ Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-'Aşr* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 7.

²⁰ Celâleddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkan fi 'ulûmi'l-Kur'an*, çev. Sakıp Yıldız-Çelik Hüseyin Avni (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1987), 1/184.

²¹ el-Fâtır, 35/28

²² Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed et-Debbâ' (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, b.y.y.), 1/16.

”إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ“ ayetinde اِبْرَاهِيمَ lafzını ref/fail olarak, رَبُّهُ kelimesini ise nasb/meful şeklinde; ”وَيُهِلِكَ الْحَرْتُ وَالنَّسْلُ“ ayetinde مَلِكْ kelimesini مَلِكْ şeklinde fiil olarak; ”مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ“ ayetinde النسل، الحرث، kelimelerini ref/fail olarak okunduğunu da eserinde aktarmıştır.²³

Âhad olarak isimlendirilen kıraatler senedi sahih olmakla birlikte gerek Arapça’ya gerek resm-i mushafa uymayan veya şöret bulmayan kıraatlerdir.²⁴ Âhad kıraatlere ”فَامضُوا الى ذكر الله“ ayetinin ”فَامضُوا الى ذكر الله“ şeklinde²⁵, ”مُتَكِّنِينَ عَلَى“²⁶ ”مُتَكِّنِينَ عَلَى رَفَارْفِ خُضْرٍ وَعَبَاقِرَى جِسَانٍ“²⁷ ayetinin ”مُتَكِّنِينَ عَلَى رَفَارْفِ خُضْرٍ وَعَبَاقِرَى جِسَانٍ“²⁸ olarak²⁹ okunması örnek gösterilebilir. Söz konusu okuyuşlar her ne kadar bir senede dayansa da resm-i mushafa uymamasından dolayı kabul görmemiştir. Hz. Osman (ra), Hz. Hafsâ’dan (rha) almış olduğu İmam Mushaf’ı, Zeyd b. Sâbit’in (ra) başkanlığında istinsah ettirerek Medine, Mekke, Basra, Kûfe, Şam, Bahreyn ve Yemen’e²⁸ göndermiş; bu Mushaflara uymayanların yakılmasını emretmiştir.²⁹ Sonrasında İbn Mücâhid ve sonraki âlimler tarafından Hz. Osman Mushaf’ına uygunluk, kıraatin kabul şartları arasında sayılmıştır.³⁰ Burada dikkate alınması gereken husus Mushaflar istinsah edilinceye kadar sahih kıraatler için Mushaf şartı aranmamış olmasına rağmen artık istinsah tamamlandıktan sonra bu Mushaflardan birine uygun olmanın da sahih kıraatin şartlarına dâhil edilmiş olmasıdır.

Müdreç³¹ tabiri ile ifade edilen kıraatlere gelince bazı sahâbenin kendi özel Mushaflarına açıklama babında yazmış oldukları notlardır. Söz konusu okuyuşlar senedinin olmaması, resm-i mushafa uymaması bakımından hiçbir zaman kıraat kabul edilmemişlerdir. Fakat bu tür okuyuşlar sahâbenin Kur’an’ı nasıl anladığını göstermesi açısından ve âyetlerin daha iyi anlaşılması bakımından çok kıymetlidir. Bu bağlamda müdreç kıraatlere çok önem verilmiş ve tefsirlerde kullanılmıştır. Sa’d

²³ Necattin Hanay, ”Ebû’l-Fazl el-Hüzai ve ‘İhtiyârâtü min kırâât-i Ebi Hanîfe’ Risalesi”, *Mütefekkir*, 3/5 (2016), 113-114, 122.

²⁴ Celâleddin Abdurrahmân es-Suyûtî, Suyûtî, *el-İtkân*, 1/124; Abdurrahman Çetin, *Kur’an-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 232.

²⁵ Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/321-322.

²⁶ er-Rahman, 55/76.

²⁷ Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/305.

²⁸ İlgili rivâyetlerde Mushaf gönderilen beldelerin 4, 5 ve 7 olduğu geçmektedir.

²⁹ Hz. Ali, Abdullah b. Mes’ûd, Ubey b. Ka’b, Ebû Mûsâ el-Eşâri’nin özel Mushafları yakılmıştır.

³⁰ İbn Mücâhid, *Seb’a*, 17; Muhsin Demirci, *Kur’ân Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 171.

³¹ Sözlükte ”eklemek, ilâve etmek” anlamındaki derc kökünden türeyen müdreç kelimesi ”kendisine eklemek yapılan şey” demektir. Terim olarak senedinde veya metninde bir fazlalık bulunan hadis ifade eder. Bk. Mehmet Efendioğlu, ”Müdreç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020) 31/472-473.

b. Ebû Vakkas, “وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ”³² ayetine miras ayetinde kastedilenin anne bir kardeşler olduğunu açıklamak için مِنْ أُمَّ ifadesini eklemiştir. Ayrıca yemin kefaretinde “أَوْ”³³ ayetine “تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ”³³ ayetine hür bırakılacak kölenin Müslüman olması gerektiği açıklanmıştır.³⁴ “لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ”³⁵ ayetine de “فِي مَوَاسِمٍ”³⁶ ayetine de “الْحَجَّ”³⁶ açıklaması ilave edilmiş ve böylece yapılmasına izin verilmiş olan ticaretin hac zamanındaki ticaret olduğu daha belirgin hale getirilmiştir.

2. Günümüzde Şâz Kıraat Algısı ve Şâz Kıraatler Meselesine Analitik Bakış

2.1. Şâz Kıraat, Tanımlar ve İsmi Zikredilen Şahıslar

Günümüzde yapılan çalışmalarda şâz kavramının anlamında daralma, bulanıklaşma, farklılaşma vs. türünden bir değişim ve başkalaşma görülmemiştir. Genelde bu kavramın yukarıda kısaca verdiğimiz sözlük anlamları, birbirine benzer kaynaklardan nakledilerek verildiği tespit edilmiştir. Ancak kavrama verilen anlamların aynı eserlerden nakledildiğinde bile farklı biçimlerde ifade edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Toplu bir şekilde bunları zikretmek şâz kavramının anlam alanının son dönemdeki ifade edilme biçimlerinin belirginleşmesini sağlayacaktır: ... “tek olmak, ayrı düşmek, azınlık olmak ve dışlanmak” gibi manalara gelen bir mastar³⁷ “cumhurdan/çoğunluktan ayrılmak, münferit, tek başına kalmak”³⁸ “tek kalmak, nadir olmak, azlık, ayrılık, çoğunluğun dışına çıkıp onlardan ayrılmak,

³² en-Nisa, 4/12

³³ el-Maide, 5/89.

³⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/28-29.

³⁵ el-Bakara, 2/198; Hac aylarında Müslümanlar, ihramlı olmaları hasebiyle ticaretin haram olacağı düşüncesiyle alışverişten uzak durmakta idiler. Söz konusu âyet ihramlı olmanın ticarete engel olmayacağını ve alışveriş yapılabileceğini ifade etmektedir. Bk. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2023), 1/317.

³⁶ Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, 4/165.

³⁷ Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 6/215; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* 3/494; Yusuf Ziya Kurtuluş, “Şâz Kıraatlerin Mahiyeti ve Çeşitleri”, *Tafsir Dergisi* 3 (Mayıs 2023), 19.

³⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 6/215; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* 2/219; Muhammed Alemuddîn es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Mekke: Mektebetü't-Türâs, 1987), 1/234; Muharrem Önder, “Şâz Kıraatlar ve İslâm Hukûku Açısından Değeri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 165.

kural dışı ve ilkelere aykırı olmak"³⁹ ve “az veya çok olmasını dikkate almaksızın kıyasa muhâlif olan şeydir.”⁴⁰

Burada incelediğimiz çalışmaların tümünde ortak kullanılan kaynağın *Lisânü'l-‘Arab* olduğu ve aynı ifadelere bir iki kelime ilave ile kavramın aktarıldığı göze çarpmaktadır. Diğer kaynak ikinci derecede kullanılan *Kitâbu'l-‘Ayn*'dir. Bunun yanında aşağıda dipnotlarda isimleri verilen diğer kaynakların kullanıldığı da görülmüştür. Şâz kavramı hakkında aktarılan bilgilerde öne çıkan ortak anlamın “tek kalmak olduğu” belirgindir. Bunun dışında verilen “kural dışı ve ilkelere aykırı olma” ile “kıyasa muhalif olma” yalnızca birer çalışmada geçmektedir. Bu da bize kavramın anlamının sözlüklerden aktarılanın yanında, incelenen eserlerde rastlanılan tanımlardan da faydalandığını, aynı zamanda kıraat ilminden başka alanlardaki anlamlara da başvurulduğunu göstermektedir. Daha sonra şâz kıraat tanımlarına geçilmiştir.

Bir çalışmada geçmişte yapılan tanımlar da göz önünde bulundurularak şâz kıraat kavramının anlamına ulaşmak hedeflenmiş, şâz kavramını hakkında “*Arap diline muhalefet midir, şâz kavramı yaygınlığa mı yoksa tevâtüre mi muhalefettir, şâz kavramı üç şarttan birine aykırılık mı, şâz kavramı resm-i mushafa muhalefet mi, şâz kavramı senedi sahih olmamak mı*”⁴¹ sorularına cevap aranmıştır. Bu tür kıraatlerin reddedilme sebebi olarak şâz kavramı ile uydurma ve yaygın olmayanın ifade edilmesinin kıraat-ı aşere dışında kalan sahih okuyuşları kabul etmemeye götürdüğü söylenmiştir. Ayrıca şâz kıraatlerin sened itibarı ile mütevâtirden geri kalmadığı, dilsel açıdan da ilerde olduğunu ama toplumda yaygın olmadığı ve bu yüzden de reddedildiği aktarılmıştır. Bundan sonra ise asıl sorun şu ifadelerle açıklanmaya çalışılmıştır: “*Sorun, sahih olmayan kıraatları şâz ile tanımlamak değil, gelenek içerisinde şâzzın içerdiği yaygın olmamakla birlikte sahih okumaların bu tanımla merdûd/mevzû konumuna düşürülmesidir.*”⁴²

Kıraat alanında şâz terimini ilk kez Ferrâ ile Ahfeş'in söylediği, İbn Mücâhid'in yedi kıraatin dışında kalanlar için şâz kavramını kullandığı ve İbn Cinnî'nin de bu tanımları kabul ettiği ifade edilen çalışma onun şöyle dediğini aktarmıştır: “*İbn*

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 5/28-29; Ebü'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsilî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, (Beyrut: 1403) 1/96; Necattin Hanay, “Şâz Kıraat Olgusuna Taberî Vechesinden Bir Bakış”, *Müttefekkir* 4/8 (2017), 292; Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Şâz Kıraatler ve Yûsuf Efendizâde'nin Konuya Dair Tepkisi” *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 19/1 (Haziran 2019), 70-71.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 5/28-29; Nesrişah Saylan, “İbn Cinnî'nin el-Muhteseb Adlı Eserinde Şâz Kıraat Olgusuna Yaklaşım Metodu”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 179-202.

⁴¹ Dağ, “Kırâat ilminde Şâzz Kavramı”, 83.

⁴² Dağ, “Kırâat ilminde Şâzz Kavramı”, 81.

Mucahid'e ait Kitabu's-Seb'a'da zikredilen ve bölgedeki âlimlerin üzerinde icma ettiği okumalar ilk kısımdır. İkincisi ise yedi kiraatin dışında kalan okumalardır. Bu okuyuşlara şâz kıraat denmektedir." Devamla, İbn Cinnî'nin görüşü olarak bu okuyuşların muhtemelen sahâbenin Hz. Peygamber'den işittiği ve yedi harf kapsamında olduğu, sika kimseler tarafında rivâyet edildiği ve bu okuyuşların senedinin Hz. Peygamber'e (sav) dayandığı⁴³ belirtilmiştir.

Şâz kıraat tanımına ilişkin olarak geçmiş tanımlarla bağlantılı bir şekilde "*senedi sahih olmayan, mütevâtir on kiraatin dışında kalan okumalar, mütevâtir kıraatlara mahsus olan üç şarttan biri eksik olan kıraatler, sahâbenin mushaflarına tefsir amacıyla yazdığı ve sonradan kıraat zannedilen rivayetlerdir*" şeklinde tanımlar yapılmıştır. Günümüzde şâz kıraat denilince ilk akla gelen on dördü tasnifte yer alan Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İbn Muhaysın (ö. 123/741), A'meş (ö. 148/765) ve Yezîdî'nin (ö. 202/817) kıraatleridir.⁴⁴ Bunlarla birlikte şâz kıraatlerle alakalı şu isimler de kaynaklarda geçmektedir:

- Ebû Amr İsâ b. Amr es-Sekafî (ö. 149/766)
- Ebû Dâvûd Şibl b. Abbâd el-Mekkî (ö. 160/777)
- Ebu's-Salt İbn Kudâme (ö. 161/778)
- Ebû Nâîm Şucâ' b. Ebî Nasr (ö. 190/806)
- Ebû Eyyûb Süleyman b. Eyyûb b. el-Hakem (ö. 235/850)
- Ebû Amr Hafs b. Amr b. Abdülaziz b. Suhbân (ö. 240/855)
- Ebû Ca'fer Ahmed b. Ferah b. Cibrîl (ö. 303/916)
- Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Eyyûb el-Bağdâdî (ö. 328/940)
- Ebu'l-Abbâs Hasan b. Saîd b. Ca'fer el-Mudavvaî (ö. 371/982)
- Ebû Ali el-Hasen b. Ali b. İbrahim (ö. 446/1054)
- Ebû Tâhir Ahmed b. Ali b. Ömer b. Sivâr (ö. 496/1103)
- Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Ahmed b. Abdullah (ö. 541/1147)⁴⁵

Görüldüğü üzere şâz kavramı ile ifade edilen kıraatler sıhhat derecesine göre çeşitlenmekte ve anlam kazanmaktadır. Her ne kadar bu kıraatlerin namazda kıraat olarak okunması câiz olmasa da bu tür rivâyetler Kur'an'ın anlaşılmasına ve fikhî hükümlerin elde edilmesi ve çeşitlenmesine büyük katkı sunmaktadırlar. Şurası da bir gerçektir ki şâz olarak değerlendirilen âhad kıraat kategorisindeki üç şartı taşıdığı halde meşhur olmayan kıraatlerle geçmişte kıraat yapılmaktaydı. İbn

⁴³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/32; Saylan, "İbn Cinnî'nin Şâz Kıraat Olgusuna Yaklaşım Metodu", 183-184.

⁴⁴ Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî el-Bennâ, *İthâfû Fuzalâ'î'l-beşer fi'l-Kırâati'l-Erba'ate 'Aşer*, thk. Enes Mehre (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2011), 14.

⁴⁵ Yusuf Ziya Kurtuluş, "Şâz Kırâatlerin Mahiyeti ve Çeşitleri", *Tafsir Dergisi* 3 (Mayıs 2023), 27.

Mücâhid sonrasında kıraat-i seb'â'nın oluşturulması ve kıraatlerin kabul şartlarının belirlenmesi sonucunda âhad olan kıraatler ile kıraat yapılamayacağı kanaati hâsıl olmuştur. Sonrasında İbn Mihrân ve İbnü'l-Cezerî'nin kıraat-i aşera'yı oluşturmasıyla kıraat alanı genişlese de dışarıda kalan âhad kıraatlerin mevcudiyeti varlığını korumuştur. Bu bağlamda şâz kıraatlerin tarihi süreçte ve günümüzde ne anlama geldiğini ele alan ve söz konusu kıraatlerin konumunu belirlemeye çalışan birçok çalışma yapılmıştır. Şâz kıraatlerin tarihsel süreci analizimizde ikinci başlık olacaktır.

2.2. Şâz Kıraatlerin Tarihsel Süreci

Son dönemde şâz kıraatlerle alakalı kaleme alınan çalışmalarda tanımlamalardan sonra ekseriyetle şâz kıraatlerin tarihsel yönleri ele alınmıştır. Söz konusu kıraatlerin nasıl ortaya çıktığı, şâz kıraat çeşitleri ve imamları, şâz kıraatlerin kabul edilebilirliği ve fıkıh ilminde delil sayılması gibi hususlar bu araştırmaların genel konularıdır. Bu bağlamda söz konusu çalışmalarda şâz kıraatlerin ne zaman ortaya çıktığı ve neleri kapsadığı, diğer ilim dallarındaki etkisine yanıt aranmıştır. Amaçlarında belirtilmesine rağmen bazı çalışmalarda söz konusu kıraatlerin fıkıh ilminde kullanılması ve delil sayılması konusunda gerekli açıklamalara yer verilmediği görülmüştür.

İncelediğimiz ilk çalışmada Hz. Peygamber'e (sav) yedi harf ruhsatının verilmesiyle başlatılan kıraatlerin daha sonra çeşitli sebeplerle okunma konusunda çok fazla sayıda ihtilahlar ortaya çıkmasından itibaren çeşitli dönemlerde sınırlı hale getirildiği ifade edilmiştir. Bu kıraatlerin sınırlandırılması sırasında herhangi bir sebeple bu sınırlama dışında kalanların şâz olduğu ifade edildiği için aslında adı henüz konmasa bile şâz kıraatlerin bu yedi harf ruhsatı içinde var olduğu zımnen ifade edilmiştir.⁴⁶ Bu gizli kabul aynı zamanda şâz kıraatlerin başlangıcını da Hz. Peygamber'e kadar ulaştırmakta ancak sahih kıraatlerde olduğu gibi tüm şartları taşıma konusunda cumhurun iltifatına mazhar olamamaktadır.

Bir çalışmada çoğunluk tarafından okunmayan, az bilinen kıraatler hakkında dördüncü asırdan itibaren şâzz kıraatler tabirinin kullanıldığını dile getirilmiştir. Devamla isnad açısından şâz kıraatler, "isnadındaki kusur sebebiyle şâz, uydurma (mevzu) olması sebebiyle şâz, resm-i mushafa uymaması nedeniyle şâz, tefsir kabilinden ilaveler (müdreç) olması, isnada, resm-i mushafa veya her ikisine de uymaması nedeniyle

⁴⁶ Bayram Demircigil, "İbn Cinnî'nin *el-Muhteseb*'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (Haziran 2017), 77-78.

şâz⁴⁷ olmak üzere dört kısımda ele alınmış; on altı şâz kıraat imamının ismi verilerek konu daha somut hale getirilmiştir. İbn Mücâhid, İbnü'l-Cezerî gibi kıraat ilminde otorite sayılan şahsiyetlerin şâz kıraat hakkındaki görüşleri aktarılacak tarihi süreçteki anlam farklılıkları ortaya konulmuştur.

Tarihi sürece bakıldığında üzerinde ittifak bulunan bir tanımın olmadığı söylenen bir diğer çalışmada, “*Hasan el-Basrî, İbn Muhaysin, A'meş ve Yahya b. Mübarek el-Yezîdî'ye ait kıraatlerin şâz kıraat olarak kabul edildiği*” ifadesine yer verilmiştir. İlk dönem müfessirlerinden Taberî'nin Kur'an ve kıraat tanımları şu şekilde aktarılmıştır: “*Kur'an, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği ve mücmâ' aleyh olan mushaflardaki yazılı metin; dahası kıraat ve nakil konusunda muktedâ bih olan ehliyet sahibi kimselerin naklettikleri okuyuşların ittifak/icmâ' ettiği şifahi metin biçimidir. Kıraat ise Kur'an'ı/vahyi telaffuz etme keyfiyetine ya da tercihinine dair haber-i vâhid şeklindeki bir aktarımdır.*”⁴⁸ Bu tanım bağlamında yapılan değerlendirmeler şöyledir: “*Hem yazılı metnin kelime seçimi ve söz dizilişindeki icmâ' a hemde tilavetine dair nakledilen rivayetlerin ittifakına muhalefet eden her yazılı veya sözlü metin, mevzu olmaması koşuluyla- şâz olarak değerlendirilmektedir. Vele ki 'aşere kurrâsından nakledilmiş olsun.*”⁴⁹ Ayrıca Taberî'nin, eserinde İmâm Şâfi'nin şâz tanımından destek aldığı da dile getirilmiş ve Taberî'nin şu ifadeleri aktarılmıştır: “*Şâz, ümmetin açık ve yaygın bir nakille getirdiği kıraatlerden ayrılarak münferid kalan kıraatlerdir. Müslümanların Mushaflarının hattına uymayan bir kıraatle okumak ve ona ilaveler yapmak hiç kimse için câiz değildir. Dolayısıyla Müslüman beldelerine gönderilen Mushafların hatları, o belde ehli için delildir ve onlar için bağlayıcıdır.*”⁵⁰ Tarihsel sürece ilişkin olarak çalışmada Taberî'nin kıraat anlayışını aktarması bağlamında klasik eserler üzerinden ilmî bir yaklaşım benimsendiği gözlemlenmiştir. Taberî sonrasında yapılan çalışmalarla bir mukayeseye gidilmemiş olması yönüyle şâz kıraatlerin tarihsel sürecinin bir kesitine değinilmiş olduğu söylenebilir. Ne var ki, çalışmadaki amaç doğrultusunda Taberî'ye ait görüşlerin aktarılacak tahlil edilmiş olması normal görülmelidir.

Tarihsel süreçte şâz kavramının uğradığı değişimleri, bu değişime sebep olan etkenleri ve hangi vecihleri kapsadığını ortaya koymayı amaç edinen bir diğer çalışmada bu amaç doğrultusunda sistematik bir şekilde konu ele alınarak alana

⁴⁷ Kurtuluş, “Şâz Kıraatlerin Mahiyeti ve Çeşitleri” 27-29.

⁴⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/32, 35; es-Suyûtî, *el-İtkân* 2/491, 505; Hanay, “Şâz Kıraat Olgusu”, 293.

⁴⁹ Hanay, “Şâz Kıraat Olgusu”, 293; Saylan, “İbn Cinnî'nin el-Muhteseb Adlı Eserinde Şâz Kıraat Olgusuna Yaklaşım Metodu”, 179-202.

⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/743; Hanay, “Şâz Kıraat Olgusu”, 294-295.

katkı sunmaya gayret edilmiştir. Tarihsel süreçte farklı anlamlar yüklenen söz konusu kavramı bütün yönleriyle ele alma çabası, şâz kıraatle neyin kastedildiğini ortaya koymaya yönelik ele alınması ve şâz kıraatlerin gereken değeri bulması adına diğerleri yanında bazı çalışmaları önem bakımından öne çıkardığı ifade edilebilir. Bu cümleden olarak bir kıraatin hemen mevcut her çalışmada dile getirilen “*senedin sahihliği, mushafa uygunluk, Arapçaya uygunluğu*” şartlarını taşıması ve taşımaması sonucunda sahih veya merdûd kategorisinde olacağı aktarılmıştır. Buna ilaveten sahihin *mütevâtir, meşhur, âhad*; merdûdün ise *mevzû, müdrec, âhad*, şâz katagorilerine ayrıldığı⁵¹ kaydedilmiştir.

Şâz kıraatlerin ortaya çıkışından önce kıraatlerin başlangıcı hakkında bilgi verilmiş ve genel olarak kıraatlerin Medine döneminin sonlarında ortaya çıktığı, vahyin gerek Hz. Peygamber gerekse ondan sonraki süreçte farklı kıraatlerle okunmaya devam ettiği dile getirilmiştir. Sonrasında bazı etkenlerden dolayı sorunların ortaya çıktığı ve bu sorunların Mushaf'ın yazılmasıyla aşıldığı ifade edilmiştir. Bu cümleden olarak hicrî birinci asırda Arap dili, hadis ve kıraat ilminde şâz kavramının kullanımına gerek olmadığı dile getirilmiştir. Hicrî ikinci asırda şâz kavramını Arap dilinde ilk kez Halil b. Ahmed (ö. 175/791), hadis ilminde ise Şu'be b. Haccâc'ın kullandığı ve İmam Şâfi'nin şâz hadisi “*güvenilir bir râvînin başkalarının rivayetine muhalif olarak rivayet ettiği hadis*”⁵² olarak tanımladığı aktarılmıştır. Kıraat alanında söz konusu kavramı ilk defa Ferrâ ve Ahfeş'in kullandığı tespiti yapılmış ve tarihsel süreçte Taberî, İbn Mücâhid, Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), Ebû Şâme (ö. 665/1267), İbn Cezerî, Suyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimlerin ilgili görüşleri aktarılmıştır. Bu tespitler diğer çalışmalarda da Dağ'ın makalesinden naklen verilmiştir.⁵³ “Kıraat İlminde Şâz Kavramı” adlı çalışmada günümüzde şâz

⁵¹ Dağ, “Kırâat İlminde Şâz Kavramı”, 83-84.

⁵² Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Neysaburi, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* (Medine: 1977), 119; Abdurrahman b. Abdurrahman el-Mübârek, *Tuhfetu'l-Ahfezî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye) 2/84; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisu'l-hâsis şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadis* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 53; Dağ, “Kırâat İlminde Şâz Kavramı”, 68.

⁵³ Dağ, “Kırâat İlminde Şâz Kavramı”, 68; Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Şâz Kıraatler ve Yûsuf Efendizâde'nin Konuya Dair Tepkisi”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/1 (30 Haziran 2019), 67-81; İrfan Çakıcı, “İlk Dört Asırda Şâz Kıraatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 4/7 (30 Nisan 2021), 266-287; Yunus İşeri, “Sıhhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (15 Aralık 2022), 471-489; Mehmet Maşuk Acar, “Kıraatlerin Sınırlandırılmasının Şâz Kıraatler Üzerindeki Etkisi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (10 Ocak 2023), 322-343; Saylan, “İbn Cinnî'nin Şâz Kıraat Olgusuna Yaklaşım Metodu”, 183.

kavramının daha da karmaşık hale geldiği ifade edilerek Arap dünyasında ve Türkiye’de yapılan modern çalışmalara da değinilmiştir.

Bazı çalışmalarda tarihsel süreçte şâz kavramının ne gibi anlamlar ifade ettiği yüzeysel geçilmiştir.⁵⁴ Konu itibarıyla belli bir eser seçildiği için tarihi süreçte değinilmemesi ise normal Kabul edilebilir. Ancak ele alınan *el-Muhteseb* adlı eserde yer verildiği kadarıyla İbn Cinnî’nin metodu yanında verdiği tarihsel süreçle ilişkin bilgiler de harmanlanarak ele alınabilir.

2.3. Şâz Kıraatle İlgili Çalışmalarda Amaç Çeşitliliği

Yakın zamanda yapılan çalışmalarda şâz kıraatleri konu edinen araştırmacıların birkaç farklı amaçla bu konuya yöneldiği görülmüştür. Konumuz çerçevesinde incelediğimiz ilk çalışmada amacın, şâz kıraatlerin Kur’an olarak kabul edilip edilemeyeceğinin İslam hukuku çerçevesinde ortaya konulması olduğu tespit edilmiştir.⁵⁵ Bu sebeple çalışma, söz konusu kıraatlerin şer’i hükümlerde delil olma hususuna cevap aramıştır. Şâz kıraatlerin şer’i ilimlerde yerinin ve konumunun belirlenmesi açısından önemli bir amaç belirlenmiş olduğu söylenebilir.

Bir başka çalışmada şâz kırat olgusuna Taberî veçhesinden bakılmış ve okuyucuya Taberî’nin bu tür kıraatler hakkındaki görüşleri muhtasar bir şekilde sunulması amaçlanmıştır.⁵⁶ Bu çalışma tefsirlerde şâz kıraatlerin kullanımıyla alakalı olarak ayeti tefsir etmede ve buradan hareketle elde edilen sonuçların ve manaya olan katkıların İslam hukukunda delil olarak kullanımını tespit etmeyi amaç edinmiştir. Bu iki amaç her ne kadar çeşitlilik arz etse de delil olarak kullanılacak anlamın tefsirlerde şâz kıraatler vesilesi ile tespit edilmiş olması yönüyle aslında bir bütünlük arz etmektedir. Elbette birbirinden bağımsız olarak ele alınmış olan bu çalışmalar büyük resim de değerlendirildiğinde bu bütünü tamamlayan parçalar olarak gözükmektedir.

Ele aldığımız bir diğer amaç ise İbn Cinnî’nin şâz kıraat tasavvurunu ve şâz kıraatleri ele alış biçimini incelemek şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁷ Daha önce yazılmış olan bu makale ismi ve konusu itibarıyla aslında aynı minval üzere cereyan etmekte ise de bu iki çalışma alan olarak biri Arap dili ve belagati diğeri ise kıraat alanında çalışmakta olan akademisyenler tarafından kaleme alınmıştır. Amaç ifadelerini analiz ettiğimiz bu iki çalışmada biri amacı diğeri metodu ifadesini kullanmıştır. Bunun dışındaki amaca dair ifadelerinde iki makale benzerlik arz etmektedir. Buna

⁵⁴ Saylan, “İbn Cinnî’nin Şâz Kıraat Olgusuna Yaklaşım Metodu”, 184.

⁵⁵ Önder, “Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, 164.

⁵⁶ Hanay, “Şâz Kıraat Olgusu”, 294.

⁵⁷ Demircigil, İbn Cinnî’nin *el-Muhteseb*’inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı, 78.

rağmen içerikte ve inceleme yönteminde belli başlı ayrıştıkları noktalar da mevcuttur.

İbn Cinnî'nin *el-Muhteseb*'inde şâz kiraat anlayışını ve şâz kiraatlere yaklaşım metodunu ortaya koymayı amaçlayan bir diğer çalışma, şâz kiraatlerle ilgili tarihi süreçte en önemli eserlerden biri olduğu tartışmasız kabul edileceğini düşündüğümüz bir eseri seçmesi⁵⁸ bakımından isabetli bir tercih sayılmalıdır. Şâz kiraatler alanında söz sahibi olan İbn Cinnî'nin mevzu bahis kiraatlere bakışını ortaya koyma, hangi kaynaklara ve kiraatleri kimlere nispet ettiği ve nasıl delillendirdiği gibi bir amaç elbette ki sadece kiraat alanı için değil diğer İslamî ilimler açısından da önemli bir amaçtır. Şâz kiraatlerin dilsel ve naklî hüccetlerle değerlendirilmesi ve bunun da *el-Muhteseb* merkezinde yapılması alana katkı sunmaktadır. Bu amacın seçilmesinin bir çeşitlilik arz ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü bir tefsirde şâz kiraatlerin ele alınışının incelenmesi ve İslam hukukunda delil sayılması yanında, şâz kiraatlerin hüccetlendirilmesinin konu edildiği bir eserde şâz kiraatlerin ele alınma metodunun ortaya konulması amacı oldukça farklı bir amaç olarak belirgin durmaktadır. Bu amacın ise büyük resimde söz konusu diğer iki hususun temellendirilmesi ve bir hüccet olabilmesinin değerini ifade etmesi bakımından önemli ve tamamlayıcı bir amaç olarak yerini aldığı söylenebilir.

Bir diğer çalışmada şâz teriminin her yönüyle ele alınması, tarihsel süreçte söz konusu kavramın uğradığı değişimler, bu değişime sebep olan etkenler ve hangi vecihleri kapsadığı ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda sistematik bir şekilde konu ele alınarak alana katkı sunmak da bir diğer amaç olarak ifade edilmiştir. Tarihsel süreçte farklı anlamlar yüklenen şâz kavramı bütün yönleriyle ele alınmış ve şâz kiraatle neyin kastedildiği ortaya konulmaya çalışılmış olduğundan bu amaca hizmet edilme sürecinde şâz kiraatlerin gereken değeri bulması adına önemli bir çalışma ortaya konulmuş denebilir. Bu çalışmadaki asıl amacın ise sahih olduğu halde şâz olarak nitelendirilen ve gereken değeri görmeyen okumaları aslına döndürmek olduğu⁵⁹ ifade edilmiştir.

Bu amaç diğerleri ile karşılaştırıldığında şâz teriminin her yönüyle ele alınması yönüyle aslında tam konuya uygun temel hedefi ifade ettiği söylenebilir. Böyle olunca şâz kiraat konusunda amaç olarak ortaya konulmuş ve konulabilecek hemen her hedef için asıl temel gayenin bu olduğunu söylemek abartma olmayacaktır. Çünkü aslı itibarıyla şâz kiraatin tüm yönleriyle ne anlam ifade ettiği ortaya konulmadan onunla yapılacak her bir alan çalışması amaca matuf olarak

⁵⁸ Saylan, "İbn Cinnî'nin Şâz Kiraat Olgusuna Yaklaşım Metodu", 183.

⁵⁹ Dağ, "Kırâat ilminde Şâzz Kavramı", 57-58.

düşünüldüğünde bir belirsizliği içeriyor olacaktır. Bu yüzden asıl amaç şeklinde ifade edilen şâz okumaları geri döndürmek gayesine ne derece hizmet ettiği tartışılabilir olsa da terimin anlamını kapsamlı bir şekilde ortaya koyması ve süreç tanımlarını inceleyip değerlendirmesi sonrasında anlam alanını da belirginleştirmesi bakımından bu amacın temelde konumlandırılması gerektiğini düşünmekteyiz.

2.4. Şâz Kıraatle İlgili Çalışmalarda Belirlenen Konuların Kapsamı

Yakın dönemde yapılan ve şâz kıraatleri işleyen çalışmaların konu alanların kapsamları itibarıyla oldukça geniş bir yelpaze oluşturduğu söylenebilir. Çünkü bazı benzerlikler bulunsa da şâz kıraatlerin, çalışmalara farklı boyutlarıyla konu edilmesi günümüz algısına etki edecek çerçevenin oldukça geniş olmasını sağlamıştır.

İncelediğimiz çalışmalar içerisinde şâz konusu ilk olarak klasik ve modern kaynaklardan istifade ile kapsamlı olduğu değerlendirilebilecek kavramsal bir analiz olarak sunulmaktadır. Şâz kıraatlerin İslâmî ilimlerde ve özellikle kıraat ilminde ne anlama geldiği mukayeseli bir şekilde sunulmaktadır. Bu bağlamda şâz kıraat ifadesi daha da netlik kazanmış ve söz konusu kıraatlere gereken önemin verilmesinin önü açılmıştır.⁶⁰ Bu çalışma, şâz kıraatlerin tarihsel boyutunu ilmi açıdan ele alması, şâz kıraatlerin konumunun ve derecelerinin ortaya konması ve şâz kıraat imamlarının verilmesi açısından kıraat alanına değerli bir katkı sunduğu söylenebilir. Bir diğer çalışmada sadece şâz kıraat merkezli bir araştırma yapılmış; amacın dışına çıkılmadan konu derinlemesine incelenmiştir. Bu çerçevede şâz kıraatlerin uzun bir ilmi süreç sonunda şekillendiği ve kıraat dışındaki ilim dallarıyla ilişkisi gösterilmeye⁶¹ gayret edilmiştir. Bu konu, kıraat ilminin tartışmalı konularından biridir. Bahsi geçen sebeplerle bu konunun seçilmesi ve derinlemesine incelenmesinin kıraat alanına katkı sunması bağlamında djoğru bir seçim söylenebilir. Çünkü çalışma, içeriği ve ulaşılan sonuç açısından büyük oranda amaçla uyum sağlıyor gözükmektedir. Verilen başlıklara net açıklamalar üretilmiş, şâz kıraatin diğer ilimlerle olan bağı da ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁶²

Bir diğer çalışma **şâz kıraatlerin mahiyetini ve İslam hukuku açısından değerini konu edinmiştir**. Şâz kıraatlerin İslam hukuku bağlamında ne derece önemli olduğu hususu tartışılan çalışmada, önce şâz kıraatin kısımları ele

⁶⁰ Dağ, “Kırâat ilminde Şâzz Kavramı”, 60.

⁶¹ Kurtuluş, “Şâz Kırâatlerin Mahiyeti ve Çeşitleri” 18-19.

⁶² Kurtuluş, “Şâz Kırâatlerin Mahiyeti ve Çeşitleri” 27-29

alınmıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz şekliyle “şâz kıraatler kendi içerisinde “meşhur şâz kıraat, âhad yolla nakledilen kıraatler, sonradan eklenmiş (müdrac) kıraatler, makbul olmayan şâz kıraatler” olarak dört kısımda ele alınmıştır. Tevâtür derecesine ulaşmayan fakat senedi sahih, Arap diline ve resm-i mushafa uyan kıraatlerin tefsirde, fıkhıta ve Arap dilinde delil kabul edildiğini dile getirmiştir. Diğer taraftan senedi zayıf olan ve Arap diline de uymayan şâz kıraatlerin dikkate alınmadığı aktarılmıştır. Şâz kıraatlerin şerî hükümlerin çıkarılmasında delil kabul edildiği, Arap dilinde onlardan istifade edildiği ve Kur’an’ı anlama noktasında mütevâtir kıraatlerle görevde birleştiği⁶³ dile getirilmiştir.

Çalışmada kıraat âlimlerinin şâz kıraat hakkında görüşlerine yer verilerek şâz kıraatin anlamları üzerinde durulmuştur. Konu itibarıyla dikkate değer olması bakımından şâz kıraatlerin faydalarının konu kapsamına dâhil edildiği çalışma çerçeveyi genişletmiştir. Bu cümleden olarak ilk başta müfessirlerin tefsirlerinde mütevâtir kıraatlerin yanı sıra şâz kıraatlere de önemle yer verdikleri zikredilmiştir. Diğer bir husus şâz kıraatlerin, mütevâtir kıraatlerde ifade edilmeyen sahih başka anlamları ihtiva ettiği meselesidir. Bunun yanında şâz kıraatlerin bazen mütevâtir kıraatte kastedilen ancak açık olmayan manayı açıkladığı da dile getirilmiştir. Öneme binaen Kur’an’ın başından sonuna kadar var olan şâz kıraatlerin tamamını inceleyen ve bu konuya hasredilen müstakil kitapların da telif edildiği ifade edilmiştir. Nahiv ve Arap dili kurallarının açıklanmasında örnek olarak kullanılması bir diğer yöndür. Son olarak İslam fıkhında birçok hükmün oluşmasında şâz kıraatlerin önemli bir etkisinin olduğu konu alanına dâhil edilen çalışmada bu son kısım daha genişçe açıklanmıştır.

Öte yandan söz konusu kıraatlerin namazda okunup okunamayacağı hususunda dört fıkı mezhebinin görüşleri aktarılmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Şâz kıraatlerin namaz içinde okunmasının câiz olmadığı; bununla birlikte sahih olan şâz kıraatlerin namazda okunmasına cevaz verenlerin olduğu da konu alanına dâhil edilmiştir.⁶⁴ Bu çalışmanın ele aldığı konular arasında şâz kıraatlerin delil olması konusunda mezhep imamlarının ve usûl âlimlerinin görüşleri yer almaktadır. Bu cümleden olarak Cüveynî, Âmidî gibi Mâlikî ve Şâfi âlimlerin bu kıraatleri delil saymadığı; Ebu Hanife, İmam Şâfi, Zerkeşî gibi âlimlerin ise delil saydığı ifade

⁶³ Önder, “Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, 167-168.

⁶⁴ Bu eserler için bkz. Gazzâli, *el-Mustasfâ*, (Beyrut: ts.), 1/102 Seyfüddin Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, (Beyrut: 1985), 1/138; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdilber, et-*Temhîd limâ fi'l-Muvattâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Muhammed el-Fellâh, (Mağrib: 1402), 8/293; Önder, “Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, 182-183.

edilmiştir. Şâz kıraatlerin delil sayılmasında ki şartlar da ilgili eserlerden aktarılmış ve sunulan örneklerle konunun daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır.⁶⁵

Konu alanı itibarıyla farklılık arz eden bir diğer çalışmada İbn Cinnî'nin metodu sistematik bir tarzda ortaya konmaya çalışılmıştır. İbn Cinnî'nin hüccetlendirdiği okuyuşlar, başlıklar altında örnekler üzerinden okuyucuya sunulmuş, konunun daha iyi anlaşılması sağlanmaya gayret edilmiştir. İbn Cinnî'nin şâz kıraatle alakalı görüşüne yer verilen çalışmada diğer görüşlere değinilmemiş olması konuyu bu noktada tutmuştur.⁶⁶ Bu çalışmada tarihsel süreçte şâz kavramının ne gibi anlamlar ifade ettiği yüzeysel geçilmiştir. Konu İbn Cinnî'nin şâz kıraat anlayışına olumlu yaklaşımla sunulduğundan eleştirel bakış açısından uzaklaşmaya da sebep olduğu değerlendirilmiştir.

2.5. Şâz Kıraatle İlgili Çalışmalarda Kullanılan Yöntemler ve Amaçlara Ulaşma

Bir çalışmada amaca ulaşmak için kullanılan yöntem doğru sonucu elde etmek açısından en az amaç kadar önemlidir. Bu nedenle, son dönemde şâz kıraatlerle ilgili çalışmalarda uygulanan yöntemlerle ilgili analize bu başlık altında yer verilecektir. İncelediğimiz ilk çalışma karşılaştırmalı literatür tarama yöntemini kullanmış ve eserlerden tespit ettiği, kıraat otoritelerinin görüşlerine yer vererek okuyucuya kıyaslama imkânı sunmuştur. Tanımları bu şekilde netleştiren makale şâz kıraatlerin fikhî hükümlerde nasıl kullanıldığını da örneklerle desteklemiştir. Şâz kıraatlerin tanımı, türleri, ortaya çıkışı ve fıkıh ilminde konumu gibi konuların sistemli bir şekilde sunulması adına ana kaynaklara doğrudan atıf yapılması çalışmanın yöntemi kullanma değerini yükseltmiştir. Bununla birlikte çağdaş çalışmalarla yeteri kadar etkileşim kurulamaması yöntemin belli bir dönem kaynak grubu örnekleminde kalmasına neden olmuştur. Metinde yer alan Arapça ibarelerin, alan dışı okuyucular için anlama güçlüğü oluşturmaması adına sadeleştirilmiş açıklamalarla desteklenmesi,⁶⁷ çalışmanın anlaşılabilirliğini artırması adına önemli bir husus olduğundan bunun uygulanan yöntemin niteliğine de olumlu bir katkı sağladığı söylenebilir.

Bir diğer çalışma örnekleme yönteminin kavramsal tarama modelinde desenlenen bir araştırma özelliğini taşır. Buna uygun olarak İbn Cinnî'nin eserinde yapmış olduğu hüccetleri sırasıyla "Ayetlerle istişhadda bulunması, Hz. Peygamber'in

⁶⁵ Önder, "Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", 167-168.

⁶⁶ Saylan, "İbn Cinnî'nin Şâz Kıraat Olgusuna Yaklaşım Metodu", 185-186.

⁶⁷ Önder, "Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", 165, 179.

sözleriyle, *sahâbenin okuyuşuyla, Arap şiiriyle, akvâlû'l-Arap ile, lehçe ile, Arap dili kaideleriyle, sarf kurallarıyla ve nahiv kurallarıyla istîshadda bulunması*” başlıkları altında örnekler ve açıklamalar üzerinden ele almış olan çalışma şâz kıraat kavramını eserdeki örnekleri üzerinden tarama ve okuyucunun gözünde netleştirme yolunu kullanmıştır. Çalışma bu yöntemle İbn Cinnî'nin sahâbeye dayandırılan okuyuşları tercih ettiği ancak genel anlamda çoğunluğun okuyuşunu tercih ettiği yargısına ulaştığını dolaylı ifadelerle ortaya koymuştur. Asıl itibarıyla çalışmanın kendi yöntemi için belirttiği uygulama metodolojik analiz⁶⁸ şeklindedir.

2.6. Şâz Kıraatle İlgili Çalışmalarda Sonuçlar ve Değerlendirme

Günümüzde şâz kıraat algısının şekillenmesi ve zihinlerde netleşmesi için ilgili çalışmaların elde etmiş oldukları sonuçların incelenmesi ve değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Yapılmış olan bir çalışmada sonuç kısmında kıraatlerin mütevâtir-âhad; âhâd kıraatin ise meşhur olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrıldığı, malum üç sıhhat şartını taşıyan kıraatlerin Kur'an kabul edildiği ifade edilmiştir. Senedi sahih, Arapça'ya ve Hz. Osman Mushafı'na uyduğu halde tevâtür seviyesine ulaşmayan kıraatlerin Kur'an olarak okunamayacağı fakat şer'i hükümlerde delil olarak kullanılabilceği aktararak şâz kıraatlerin Arapça, fıkıh ve tefsir gibi dînî ilimlerde önemini koruduğu ifade edilmiştir.⁶⁹ Bu çalışma yakın dönemdeki diğer bir kısım çalışmalarla benzerlik arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı ile ulaşılmış olduğu sonuçlar arasında dengeli bir uyumun söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Şâz kıraatlerin fıkıh ilmiyle bağı ve şâz kıraatlerin konumunun belirlenmesi hususunda önemli bir çalışma olduğu söylenebilir.

Bir diğer çalışmanın sonuç kısmında bir kıraatin şâz olması onun tamamen reddedilmesi veya delil olarak kullanılmaması anlamına gelmeyeceği nitekim Taberî'nin de eserinde şâz kıraatleri kullandığı fakat bunları tilavet bakımından makbul görmediği dile getirilmiştir. Geçmişten günümüze birçok müfessirin eserlerinde söz konusu kıraatlere yer verdiği ve amaca uygun olarak Taberî'nin görüşünün muhtasar şekilde kıyas yapmadan tahlil edildiği belirlenmiştir.⁷⁰ Bu çalışmada şâz kıraatlerin ayetleri tefsir etmede vasıta ve İslam hukukunda delil olarak kullanılmasına rağmen bunlarla namaz içinde kıraat yapılamayacağı

⁶⁸ Saylan, “İbn Cinnî'nin Şâz Kıraat Olgusuna Yaklaşım Metodu”, 181, 184.

⁶⁹ Önder, “Şâz Kıraatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, 164.

⁷⁰ Hanay, “Şâz Kıraat Olgusu”, 296.

sonucuna varılmıştır. Bu iki sonucun birincinin ikinciye kaynaklık eder nitelikte ard arda gelen sıralı bir yapıda olduğu söylenebilir.

Bir çalışmada ise İbn Cinnî'nin kaleme almış olduğu *el-Muhteseb* adlı eserin şâz kıraatlerle alakalı en kapsamlı eserlerden biri olduğu ve söz konusu eserde İbn Mücâhid'in belirlemiş olduğu yedi kıraat dışındaki okuyuşların hüccetinin yapıldığı ifade edilmiştir. Söz konusu eserde şâz kıraatlerin hepsinin bulunmadığı, İbn Cinnî'nin kıraatlerin ihticacında isnad, resm-i mushaf, Arap dili kaideleri, sarf ve nahiv kuralları, lehcesel farklılıklar gibi dilsel hüccetlerle beraber âyet, hadis, sahâbe kıraati, yedi harf olgusu gibi nakli hüccetleri kullandığı kaydedilmiştir. Özellikle İbn Cinnî'nin, kıraatlerin tevcihinde Arap diline ait olan Arap şiiri, deyimler, lehçe, sarf ve nahiv kuralları gibi unsurlardan geniş bir şekilde faydalandığı tespitinin yapıldığı ifade edilmiş ve eserine almış olduğu kıraatlerin genelini nakl ve dilsel olarak hüccetlendirdiği de aktarılmıştır.

Bu çalışmanın sonuç bölümünde ayrıca aktarılmış olan İbn Cinnî'nin görüşünün çözümlendiği ifade edilerek, hüccet metodunu gösterdiği, şâz kıraatlerin bir nakle dayandığı ve dil yönünden kıraat-i seb'aya denk olduğudur. Çalışmaya göre bu, eserin müellifi tarafından ifade edilmiştir. Yine aynı kısımda müellifin amacının şâz kıraatlerin kıraati seb'a karşındaki kusurlu ve olumsuz algısını ortadan kaldırmak olduğu ifade edilmiştir. Yazar amacına uygun olarak konuyu ele almış ve ulaşmış olduğu çıkarımları sonuç kısmında aktarmıştır. Alanda söz sahibi olan İbn Cinnî'nin konuyla alakalı görüşlerinin belirlenmesi ve bakış açısının ortaya konması alana kıymetli bir katkı sunmuştur.⁷¹

Bir diğer çalışmada şâz kavramı hakkında bir anlam kargaşası yaşandığı; “anakronizm: geçmişi mevcut dönemin kavramsal birikimiyle okuma, kişisel yüklemeler, farklı olguları tek kavramla ifadelendirme, aşırı korumacılık, rivâyet terminolojisinin içeriğinin doldurulmadan kullanılması” başlıkları altında bu meselenin ele alındığı ifade edilmiştir. Farklı şeyleri aynı terimle ifade etmenin doğru olmadığı savunularak şâz kıraatin anlamlarına ilişkin şu sonuçlar dile getirilmiştir: “*Senedi sahih olmayan, resm-i mushafa uygun olmayan ve Arap diline muhalif olan okumalar şâz kavramının içeriğini oluşturmaktadır. Oysa bu üç grup, hem kıraat değeri açısından hem de tarihsel değer açısından birbirinden tamamen farklıdır. Senedi sahih olmayan okumaların hiçbir değeri yoktur. Resm-i mushafa uygun olmayan okumaların kıraat değeri yoktur, ancak tarihsel ve bilimsel değeri vardır. Arap diline uygun olmayan okumaların ise diğer şartları gerçekleştirdiği takdirde hem kıraat değeri hem de tarihsel değeri söz konusudur.*

⁷¹ Saylan, “İbn Cinnî'nin Şâz Kıraat Olgusuna Yaklaşım Metodu”, 179-202.

Ancak farklı her üç durumun da şâz kavramıyla ifadelendirilmesi, şâz kiraat olgusunu daha karmaşık bir hale sokmaktadır. Ancak burada farklı olguları tek kavramla ifade etme yerine, her birine uygun kavram üretilseydi bu kadar karmaşa yaşanmayabilirdi.”⁷²

Ayrıca çalışmanın sonuç bölümünde şâz kavramının kiraat ilminin en problemlili konularından biri olduğu, bazılarının söz konusu kavramı dilsel/nakil açıdan, bazılarının senedin zayıflığı itibariyle veya resm-i Osmâni'ye uymaması, az bir kısmının da on dörtlü tasnifteki dört imamın okuyuşu olarak değerlendirdiği kaydedilmiştir. Şâz kiraat kavramında yaşanan anlam kargaşasının sebebi anakronizm (tarih yanlılığı) olarak açıklanmıştır. Şâz kiraatin sahihin içerisinde yer alması gerektiği, söz konusu kavram ile yaygın olmayan okuyuşların kastedildiği ve bu kavram için yaygın olmayan kiraat vecihleri tanımlamasının daha uygun olduğu dile getirilmiştir. Bu çalışmada sonuç bölümünde şâz kavramının neyi karşıladığı ve bu konuda yapılan yanlışlıkların tespit edilmiş olması⁷³ önemli bir husustur. Bu nedenle çalışmada elde edilen sonucun şâz kiraatlerin gereken değeri görmesi ve günümüz şâz kiraat algısının değişmesi gibi tavsiyelerin verilmiş olması adına alana katkı sunan önemli bir sonuç olduğu söylenebilir.

Sonuç

Şâz kiraatler geçmişten günümüze varlığını korumuş ve bu alanda birçok eser telif edilmiştir. Kiraat sahasında yetkin âlimler tarafından şâz kiraatin tanımı yapılmış ve bu kiraatlerin değeri konusunda farklı yorumlar ortaya konmuştur. Şâz kavramı hicri 3. asırdan itibaren kiraat sahasına taşınarak “tercih edilmeyen, genele muhalif olan ve senedinde münferid kalan kiraatler” olarak ifade edilmiştir. İbn Mücahid'in birçok kiraat içerisinde yedi kurrânın kiraatini seçmesi ve kiraatlerin kabulü için belirli şartları koyması söz konusu kavramın sınırlarını daha da belirgin hale getirmiştir. İbn Mücahid, mevzubahis kiraatleri tamamen reddetmemiş *Kitâbü's-şâzze*'yi yazarak söz konusu kiraatlerin önemine vurgu yapmıştır. İbn Cinnî de İbn Mücahid'in görüşünü devam ettirerek alana çok önemli katkı sunan *el-Muhteseb* adlı eserini kaleme almış ve şâz kiraatlerin sahih kiraatler kadar önemli olduğunu aktarmıştır. Kiraat-i aşere hakkında ilk kitap telif eden İbn Mihrân ve sonrasında İbnü'l-Cezerî başlangıçta şâz olarak nitelendirilen kiraatleri, seb'aya dâhil etmişler ve bu kiraatlerin halk tarafından kabul görmesini sağlayarak söz konusu kiraatleri şâz kavramının dışına taşımışlardır. İbnü'l-Cezerî'de malum üç şartın dışında kalan kiraatleri şâz olarak nitelemiştir. Tüm bunlarla birlikte sahih

⁷² Dağ, “Kırâat ilminde Şâzz Kavramı”, 105.

⁷³ Dağ, “Kırâat ilminde Şâzz Kavramı”, 57-110.

kıraatin dışında kalan kıraatlerin hepsinin şâz olarak nitelendirilmesi, kıraat-i aşere dışında kalan kıraatlerin tamamının makbul olmadığı ve tamamıyla reddedilmesi gerektiği görüşünü hâkim kılmıştır. Hâlbuki geçmişte ve günümüzde yapılan çalışmalar, şâz kıraatlerin başta tefsir ilmi olmak üzere İslam hukuku, Arapça vb. ilim dallarında kullanıldığını ve bu alanlara büyük katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca günümüzde yapılan bir çalışmada bu kavramı kıraat ilminde ilk defa “tercih edilmeyen okumalar” anlamında Ferra ile Ahfeş’in kullandığı tespit edilmiş ve önceki aktarımların yanlış olduğu ifade edilmiştir.

Günümüzde yapılan akademik çalışmalar, alanda söz sahibi âlimlerin şâz kıraat kavramı hakkındaki görüşlerini tarihsel süreç boyutuyla ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmalarda şâz kıraatin Kur’an’ı anlamada, hüküm çıkarmada ve Arapça dil bilgisi gibi alanlarda verilen örnekler üzerinden ne derece önemli olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Taberî, İbn Mücahid, İbn Cinnî, İbnü'l-Cezerî, Suyûtî gibi âlimlerin söz konusu kavram hakkındaki değerlendirmelerini ortaya koyarak şâz kıraat tanımının sınırları belirlenmiş ve tarihsel boyutta ne gibi değişime uğradığı hakkındaki süreç ele alınmıştır. Söz konusu çalışmalarda en öne çıkan özellikle, şâz kıraatlerin hepsinin aynı derecede olmamasının yanında, İslami ilimlerde kendilerine gerektiği kadar önem verildiği konusudur. Bununla birlikte şâz kıraatlerin tekrar eski değerini bulması ve İslam toplumunda oluşan şâz kıraat algısının değişmesi gerektiği de vurgulanmıştır.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerîm.

Abdurrahman b. Abdurrahman el-Mübarek, *Tuhfetu'l-Ahfezî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, tsz.

Acar, Mehmet Maşuk, “Kıraatlerin Sınırlandırılmasının Şâz Kıraatler Üzerindeki Etkisi”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (10 Ocak 2023), 322-343.

Âmidî, Seyfüddin, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, Beyrut: 1985.

Bennâ, Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî, *İthâfû Fuzalâ'i'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erba'ate 'Aşer*, thk. Enes Mehre Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011.

Çakıcı, İrfan, “İlk Dört Asırda Şâz Kıraatlere Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 4/7 (30 Nisan 2021), 266-287.

Çetin, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.

Dağ, Mehmet, “Kırâat İlminde Şâzz Kavramı”, *Marife*, 2 2007, 57-110.

Demir, Ethem, “Arap Gramerinde Şâz Olgusu”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, 2019, 51-63.

Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.

Demircigil, Bayram, İbn Cinnî'nin *el-Muhteseb*'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUİFD)*, Cilt: XIX, Sayı: 35 (Haziran 2017), 77-101.

Doğan, Mustafa, *el-Gâye fi'l-Kırâati'l-'Aşr İsimli Eser Çerçevesinde İbn Mihrân en-Nisâbü'rî'nin Kırâat İlmindeki Yeri*, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Gazzâli, *el-Mustasfâ*, (Beyrut: ts.)

Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Şâz Kıraatler Ve Yûsuf Efendizâde'nin Konuya Dair Tepkisi”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 19/1 (Haziran 2019), 67-81.

Gündüzöz, Soner, “Şâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Gülle, Sıtkı, “Taberî'nin, Tefsiri'ndeki Kırâat Değerlendirmeleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 2004. 79-83.

Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâ'î, Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Hanay, Necattin, “Ebü'l-Fazl el-Hüzaî ve 'İhtiyârâtü min kırâât-i Ebî Hanîfe' Risalesi”, *Mütefekkir* 3/5 2016.

- Hanay, Necattin, “Şâz Kıraat Olgusuna Taberî Vechesinden Bir Bakış”, *Mütefekkir* 4/8 2017.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf, et-*Temhîd limâ fi'l-muvattâ mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Muhammed el- Fellâh, Mağrib: 1402.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâât ve'l-Îzâh 'anhâ*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf-Abdülfeţâh İsmâil Şelebî Kahire: 1966.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman el-Mevsilî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire: Dârü'l- Kütübî'l-Mısriyye, 1913.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Kahire: Dârü'l-Maârif, tsz.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât*, thk. Şevki Dayf Kahire: Dârü'l-Maârif, tsz.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kırââtî'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Debbâ' Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'İlmiye, tsz.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1971.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *Müncidü'l-Mükriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, thk. Abdu'l-Hay el-Feramavi Kahire: Dârü'l-Âfâkı'l-'Ârabiyye, 1977.
- İşeri, Yunus, “Sihhat Açısından Kıraat Çeşitlerinin Kavramsal Anlamda Değerlendirilmesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (15 Aralık 2022), 471-489.
- Karaoğlan, Arslan. “Ulûmül-Kurânın İlk Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme: Abdullah b. Vehb (Ö. 197/812) Örneği”, *Hicri İkinci Asırda İslami İlimler-2*, Ed. Hidayet Aydar, Ziyad Alrawashdeh, Sevim Geçgel vd. (Ankara: İksad Yayınları, 2022), 230-231.
- Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB Yayınları, 2023.
- Kurtuluş, Yusuf Ziya, “Şâz Kırâatlerin Mahiyeti ve Çeşitleri”, *Tafsir Dergisi*, 3, Mayıs 2023, 17-37.
- Münâ, İlyâs, *el-Kıyâs fi'n-nahv* Dımaşk: 1405/1985
- Neysaburi, Muhammed b. Abdullah Hâkim, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis*, Medine, 1977.
- Önder, Muharrem, “Şâz Kıraatlar ve İslâm Hukûku Açısından Değeri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 13 2009, 163-194.
- Pâluvî, Abdülfeţâh, *Zübdetü'l-'irfân fi vücûhi'l-Kur'an*, İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, tsz.
- San'ânî, Emir, *Tavzihu'l-efkâr*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyza, Beyrut: 1997.

- Saylan, Nesrişah, “İbn Cinnî'nin el-Muhteseb Adlı Eserinde Şâz Kıraat Olgusuna Yaklaşım Metodu”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1 2022. 179-202.
- Sehâvî, Muhammed Alemuddîn, *Cemâlu'l-kurrâ ve kemâlu'l-ikrâ*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetü't-Türâs, Mekke 1987.
- es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *el-Müzhir fi ulûmi'l-Luga ve envâihâ*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1987.
- es-Suyûtî, Celaleddin, *el-İtkan fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, çev. Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1987.
- es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbaâti'l-Mushafi'ş-Şerif, Medîne: tsz.
- Şakir, Ahmed Muhammed, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, ed. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru Hicr, 2001.